

Lehetősége-e a „nagy aspektuselmélet”?

Úgy tűnik, igazat kell adni azoknak a nyelvészeknek, akik arra hívják fel a figyelmet, hogy az aspektológián belül ma sincs olyan elmélet, amely egységesen elfogadott lenne,¹ helyette elméletek sokaságával találkozunk² (Pete 2009: 29, Stambolieva 2008: 16). Hasonló konklúzióval zárul Kiefer

¹ A szakirodalomban oly sokszor hivatkozott Vendler-féle osztályozás nem aspektuselmélet. Zeno Vendler alapvető célja ugyanis nem az igék, hanem az arisztotelészi kategóriák vizsgálata. Ennek ellenére az általa alkotott igei felosztás mégis jelentős hatást gyakorolt a későbbi aspektuskutatásra. Henk Verkuyl elméletének köszönhetően lehetővé vált, hogy olyan nyelvekben is beszéljünk aspektusról, amelyekben az nincs lexikailag meghatározva, ellentétben például a szláv nyelvekkel, ahol az aspektus az ige morfológiájában kifejezésre jut. A Verkuyl által bevezetett *mondataspektus* és *kompozicionalitás* fogalmak a későbbi aspektuskutatás marandó elemeivé váltak, és megjelennek Dowtnál is, aki az aspektuális igék jelentését jelentéskomponensekre bontja. Dowty elgondolásait fejleszti tovább és alkalmazza a német nyelvre később Marcus Egg (Egg 1994, erről: Pátrovics 2004: 20–4). Carlota Smith sok ellentmondást tartalmazó, úgynevezett kétszintű aspektuselmélete már szituációs aspektusról (*situation aspect*) és nézőpontaspektusról (*viewpoint aspect*) beszél. Az egyes nyelvek aspektus- és igeidőrendszerének, illetve az aspektusnak és az időszinteknek a megfeleltetéséről több elmélet is szól (Desclés–Guentchéva 2006: 11–38, Gulawska 2000, Harweg 1976: 5–28, Kozłowska-Raś 1980: 35–46, Lindstedt 1985). Kiefer például az aspektust a mondat belső időszerkezetével azonosítja (Kiefer 1992: 799–886). Figyelemre méltó Bańkowskiak a szláv aspektus eredetére vonatkozó elmélete is (Bańkowski 2000: 19–20). Ő azt vallja, hogy a szláv igék két aspektusának (folyamatos vs. befejezett) kialakulása az igéhez kapcsolódó úgynevezett konverbiумok két lehetséges (az ige előtti vagy az ige utáni) pozíciójával függ össze. Mindezek már az aspektuskutatás szláv vonalához vezetnek át minket, ahol a számos elmélet közül leginkább A. V. Bondarkoé (1983: 76–115) emelkedik ki, aki az aspektus problémáját a funkcionális grammatika keretében tárgyalja, és bevezeti az aspektualitásnak mint funkcionális-szemantikai mézőnek a fogalmát. Jegyezzük meg, hogy Bondarko – Carlota Smithénél jóval kidolgozottabb és következetesebb – elmélete szintén lehetőséget kínál arra, hogy aspektusról beszéljünk azokban a nyelvekben is, amelyekben az aspektus nem morfológiai síkon fejeződik ki. A számtalan aspektuselmélet között egészen különösek is találunk, Kabakchiev felfogásában például az aspektus a névelő (!) sajátos, szláv megfelelőjeként szerepel (Kabakchiev 2000).

² Az elméletek sokasága persze maga után vonja a terminológia sokszínűségét is. Plungjan egy cikkében (Plungjan 1997: 191) azt állítja, hogy a mai aspektológiai terminológia kifejezetten „a feudális széttagoltság” állapotában van. Jászay véleménye szerint viszont a szakkifejezések gazdagsága éppen az aspektológia fejlődését jelzi (idézi Pete 2009: 29). Plungjan megállapítását alátámasztani látszik az, hogy egyes nyelvészeti munkákban még maga az aspektus vagy az aspektológia kifejezés sem mindig teljesen ugyanabban az értelemben fordul elő (Czarnecki 2000: 9–20), sőt az egyes nyelvészek jelentős

Ferenc *Aspektus és akcióminőség* című, csaknem 350 oldalas műve, az életmű egyik igen fontos – ha nem az eddigi legfontosabb – darabja is: „jelenleg még nem rendelkezünk olyan aspektuselmélettel, amely az aspektus minden fontos szempontjáról számot tudna adni” – összegzi véleményét tömören a szerző könyvének zárófejezetében (Kiefer 2006: 311). Ezen persze nem kell különösebben csodálkoznunk, és talán nem is kizárólag az említett kategória és a hozzákapcsolódó nyelvi jelenségek bonyolult, néha csaknem kibogozhatatlannak tűnő összjátéka miatt.³ Még ha ez is a fő ok, talán nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a nyelvészek és a grammatikusok már viszonylag hosszú ideje foglalkoznak az aspektus jelenségével. Gondoljuk csak meg, hogy szemantikai igeosztályokat már a szanszkrit grammatikusoknál is találunk (Kr. e. 5. század), jóllehet az események osztályozását Arisztotelész végezte el, nála olvashatunk először az állapotoknak és a cselekvéseknek a teljesítményekkel és az eredményekkel történő szembeállításáról. Igaz azonban az is, hogy az *aspektus* terminus csak a 19. század közepe felé bukkan fel a nyelvészeti szakirodalomban, és nem sokkal utána, a század végén jelenik meg a vele szorosan összefüggő *Aktionsart* 'akcióminőség' terminus is. Ez utóbbit Wilhelm Streitberg alkotta (Kiefer 2006: 10), és ma ismert jelentésében Sigurd Agrell használta egy, a lengyel akcióminőségekről szóló, 1908-ban megjelent művében (Agrell 1908). Agrellnek köszönhető az aspektus és az akcióminőség fogalmának elhatárolása is, mivel eredetileg nem volt közöttük egyértelmű különbség (Frączek 2000: 206).

Az aspektus és az akcióminőség megkülönböztetésének a problémája Agrell óta élénken foglalkoztatja az aspektológusokat, elég, ha csak Koschmieder, Isačenko, Bondarko, Maslov, Piernikarski, Czochralski, Czarnecki, Kaŕny és Egg vagy a magyarok közül Jászay, Krékits, Pete vagy Kiefer munkáira gondolunk. A problémáról találóan jegyzi meg Bokor József: „Az igazsághoz nemcsak az akcióminőséggel való kapcsolata annyira szoros, hogy egyes nyelvekben csak az egyiknek, másokban csak a másiknak a létezését ismerték el. A szláv nyelvek tudományára az aspektológiai megközelítés leírás a jellemző, a magyar nyelvudományban [és tegyük hozzá mindjárt: az angol szakirodalomban is] az akcióminőség szerinti különbségtevés terjedt el” (Bokor 1994: 202).

Voltaképpen azonban mindegy, hogy inkább az aspektualitás körébe tartozó nyelvi jelenségek igen széles repertoárja és hihetetlen összetettsége vagy a kutatásukra eddig szánt nem kevés idő-e a fő oka a szakirodalom hatalmas név- és műgazdagságának. A helyzet az, hogy az aspektusról szóló szakirodalom mára szinte áttekinthetetlenül duzzadt, benne elgazodni csaknem lehetetlen. Aki viszont mégis rászánja magát, hogy a témában valamelyest elmélyüljön, annak nagy segítségére lehetnek az egyes nyelvek aspektológiai kutatásainak eredményeit bemutató áttekintések, összefoglalások.⁴ Miközben pedig – még a szláv aspektológián belül is – számos vitás kérdés létezik⁵ (vö. Jászay 1995, Jászay 1998, Jászay 2003, Lebid 1993: 97–103, Nübler 1996: 129–41), paradox módon egyre általánosabbá válik az a vélemény, hogy egy-egy kérdésről szólva újat mondani ma már nem vagy csak a részletekre vonatkozóan lehet. A helyzet némileg hasonlít ahhoz, mint ami korunk

számban kreálnak teljesen új, sosem hallott terminusokat is (l. Czarnecki 1998). Mendezeket figyelembe véve egyáltalán nem tűnik túlzásnak kijelenteni, hogy a mai aspektológiát terminológiai káosz fenyegeti.

³ „Az aspektus fogalmát hagyományosan a legnehezebben definiálható nyelvudományi fogalmak közé szokták sorolni” – írja Kiefer Ferenc könyvének befejezésében (Kiefer 2006: 313).

⁴ Az aspektuskutatás főbb irányairól jó áttekintést nyújt Kiefer könyvének egy fejezete (Kiefer 2006: 259–311). A szláv (főként az orosz) aspektológia eddig elért eredményeiről Jászay számol be egy 2005-ös munkájában (Jászay 2005), illetve a Krékits–Jászay-szerzőpáros nemrégiben megjelent műve (Krékits–Jászay 2008) is kapcsolódik ehhez a témához. A lengyel aspektológia eredményeiről Cockiewicznél olvashatunk (Cockiewicz 1992).

⁵ Ilyen vitás kérdés többek között, hogy az aspektusviszony esetében szóképzésről vagy csupán formaképzésről van-e szó. Elfogadható-e az az állítás, hogy a perfektiválás, illetve az imperfektiválás során létrejött szemléletpárok egy igei szót alkotnak, és tagjaik egy lexéma részei, következésképp az aspektusképzés nem más, mint formaképzés; vagy csak a szuffixális párok tekinthetők „tisztán” grammatikalizáltak, ezért esetükben formaképzésről, míg a prefixális szemléletpárok esetében már szóképzésről indokolt beszélni, hiszen ezek szóképző folyamat eredményeképpen jönnek létre? Ezzel függ össze az a kérdés is, hogy vajon léteznek-e transzparens, az alapige jelentését csak befejezettség tekintetében módosító prefixumok. Megalapozott-e az, ha egy igepár tagjait külön szónak tekintjük, amely mellett szintén jelentős morfológiai és strukturális érvek szólnak (Jászay–Tóth 1978: 24–6)? Végeredményben arról van itt szó, hogy a szláv aspektus grammatikai szubkategoróját a flexió vagy a szóképzés tárgykörébe soroljuk-e, esetleg köztes kategóriának tekintjük? Ez utóbbi álláspontot fogadtam el magam is Breu (Breu 1984: 18–20) nyomán (Pátrovics 2004: 148), és úgy tűnik hasonló véleményen van Jászay is (Krékits–Jászay 2008: 216, 317). A „köztes kategória” felfogás ellen érvel Pete (Pete 2007: 358–9). Fontos kérdés az is, hogy a szláv aspektusopozíció privatív vagy ekvipolens jellegű-e, erre – legalábbis a legutóbbi kutatások fényében – úgy tűnik, szintén nem adható fenntartások nélküli, kategorikus válasz. A szláv aspektológia egyes vitás kérdéseire a legutóbb Krékits József szólott hozzá (Krékits 2010: 347–57).

elméleti fizikáját⁶ jellemzi: ahogy a tudomány a világmindenség egészének leírására alkalmas, egységes elmélet megalkotásán munkálkodik (Hawking 2003: 11–25), úgy az aspektológián belül is tapasztalhatók olyan törekvések, amelyek egy általános elmélet kidolgozásának irányába mutatnak.

Ahogy az elméleti fizikában, az aspektológiában is olyan elméletre lenne szükség, amely egy nekifutásra írja le – nem az egész mindenséget, csupán e nyelvi kategóriának a működését. Mivel pedig ez igen nehéz feladat, ezért sokan inkább felaprózzák a problémát, és részleges érvényű elméleteket dolgoznak ki. E részleges elméletek érvénye csupán a megfigyelések bizonyos csoportjaira, például csak adott nyelvre/nyelvekre vagy egy adott nyelv bizonyos szegmensére terjed ki, a leírások elhanyagolják vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyják a többi nyelvet vagy nyelvi kategóriát. Komoly problémát jelenthet egyes nyelvi adatok félreértelmezése vagy téves volta is (vö. Stambolieva 2008: 18). Mindezek mellett pedig – mintegy ráadásaként – létezik az a veszély, hogy egyes kutatók (legtöbbször az anyanyelvük hatására) képesek túl- vagy éppen ellenkezőleg: alulértékelní bizonyos nyelvi jelenségeket és így végeredményben hamis képet adni az adott nyelvről (vö. Pátrovics 2004: 66–7, 112).

Elképzelhető persze az is, hogy a részletekből építkező megközelítés alapjaiban téves. Ha a nyelvben (Bańcerowski 2009: 253–63) – ahogyan a világegyetemben is – minden alapvetően függ minden mástól (l. a kognitív nyelvészet holisztikus nyelvszemléletét), akkor a probléma elkülönített részeinek vizsgálata talán soha nem hozhatja elérhető közelségbe a teljes értékű megoldást. Tabakowska arra figyelmeztet, hogy: „a megrögzött szokások, amelyek arra kényszerítik a kutatókat, hogy éles határokat lássanak ott, ahol a kognitívizmus az elemek kontinuumát hirdeti, meggátolják őket abban, hogy a nyelvi jelenségeket a maguk teljes szemantikai dimenziójában szemléljék” (Tabakowska 2001: 3–4). Később mindehhez a lengyel nyelvre vonatkozóan hozzáfűzi, hogy „csak az aspektus, az igei prefixáció és az eset holisztikus vizsgálata segíthet azt kimutatni, hogy az ige-vonzat az előljárószavas szerkezetekben szemantikailag vagy pragmatikailag motivált-e, valamint hogy a nyelvtani esetek között fennálló opozíció (pl. genitívusz vs. akkuzatívusz) nemcsak az adott eset szemantikája által motivált, de hatással van rá az ige aspektusa és az igei csoporton belüli főnévi frázis szemantikája is (Tabakowska 2001: 10).⁷

Ugyanakkor kétségtelen, hogy a múltban – a fizikában csakúgy, mint a nyelvészetben – éppen a rész kutatások módszerével sikerült előbbre jutni. A jelenleg létező részleges elméletek ellentmondásai vagy tévedései ellenére – ha nem is minden –, de számos aspektussal összefüggő jelenségre kielégítő magyarázattal szolgálnak. Ahogyan Kiefer fogalmaz: „mind egyikük hozzájárult az aspektus fogalmának tisztázásához, az aspektus és a szintaxis kapcsolatának leírásához, az eseményszerkezetek és az aspektus viszonyának a vizsgálatához” (Kiefer 2006: 311).

Ha tehát a nyelvet úgy fogjuk fel, mint (jel)rendszert, amely a szerkezetét alkotó különböző egységekből áll, és amelynek funkcionálását szigorú szabályok irányítják – ahogyan a strukturalisták gondolják –, akkor csak össze kell hangolnunk a részleges elméleteket, hogy az így létrejövő egységes elmélettel leírassuk az aspektuskategória működését.

Meglehet azonban, hogy az aspektuskategóriát minden szempontból maradéktalanul számba vevő és talán kissé misztikusan is hangzó „nagy elmélet” gondolata az aspektológiában – akárcsak a Nagy Egyesítő Elméleté a fizikában – nem más, mint *une grosse erreur de calcul*, azaz alapvető tévedés (vö. Pátrovics 2006: 325). Legalábbis emellett érvel Marcelo Gleiser, aki szerint a sürgető kényszert, hogy a szabályokat minden területen egységbe foglaljuk, és nagy átfogó elméleteket alkossunk, tudatalatti vallásos impulzusok táplálják.⁸ A „végső elmélettel” szemben további problé-

⁶ Többeknek furcsának tűnhet, hogy az aspektológia – egy nyelvészeti szakág – helyzetét az elméleti fizikáéhoz hasonlítom, és talán szokatlanul hat az is, hogy vele kapcsolatban (vagyis egy általános aspektuselméletre vonatkozóan) az elméleti fizikából kölcsönzött „nagy (egyesített) elmélet” (vö. *Grand Unified Theory* [GUT]) terminust használok. Emlékeztetnék azonban arra, hogy mindez nem előzmény és példa nélküli, a nyelvészet már eddig is nem egy esetben kölcsönzött a természettudományoktól szakkifejezéseket. Gondoljuk csak meg, hogy az egyes nyelveket régen is szokás volt biológiai analógiával „organizmusnak” nevezni, ugyanígy beszélhetünk nyelvi ökológiáról is (Cseresnyési 2004: 198), vagy vegyük a „mező” terminust, amely a fizikából származik (l. Pátrovics 2004: 186), esetleg a függőségi grammatikában használatos „valencia” kifejezést, amely eredetileg ’vegyiérték’ jelentéssel bír, és a kémiából került a nyelvészetbe. Pinker könyvének 11. fejezetében (2006: 331–66) az ember nyelvi képességeinek ugrásszerű fejlődését a kozmológiából ismert szóhasználatlaltal élve a „Nagy Bumm” (Big Bang) terminussal jellemzi.

⁷ Az aspektualitás, az eset, a referencialitás és a temporalitás összefüggéseiről a német és a szláv nyelvek vonatkozásában nyelvtörténeti szempontból magunk is szoltunk (Pátrovics 2000: 69–86, 2004: 112–31).

⁸ “Forget theories of everything [...] the urge to unite laws of nature into an elegant whole is driven by unconscious

maként merül fel az, hogy egy ilyen elmélet azt feltételezi, hogy a szabályok örökérvényűek, abszolútak, megdönthetetlenek, és érvényességük mindenre kiterjed. Pedig jól tudjuk, hogy az egyes nyelvi szabályok nem feltétlen érvényűek, egyes szerkezetek inkább vagy épp kevésbé helyesek, mint mások.⁹ Maga a jólformáltság sem abszolút, hanem fokozati jellegű ismérv (Cseresnyési 2004: 5), és az idővel is változik. Kis túlzással: ami tegnap még helyesnek számított, már nem biztos, hogy ma is az, és megfordítva: ami ma még elfogadhatatlan, holnapra lehet, hogy polgárjogot nyer.¹⁰ Azaz a nyelvi szabályok *viszonylagosak*, és az egyes nyelvi megnyilatkozások is *viszonylagosan* helyesek és kanonikusak (Holló 2008: 96–7). Akkor pedig hogyan lehetne működésüket egy *abszolút* elmélettel leírni?¹¹

De menjünk tovább: talán nemcsak maga az aspektuskatégoriát maradéktalanul leíró nagy elmélet téveszme, de az aspektusról szóló eddigi részleges elméleti modellek sem tükrözik adekvátan azt, ahogyan az anyanyelvű nyelvhasználókban a nyelvnek ez a szegmense él. Igen valószínű, amit Bańcerowski állít, hogy egész nyelvi tevékenységünk (tehát az aspektushasználat) racionalizálása is csak másodlagos jellegű, egy előző állapot produktuma, és ez a tevékenység a valóságban más elvek alapján működik (Bańcerowski 2008: 28). Lehetséges, hogy a kész nyelvi produktumok elemzésének segítségével szerzett explicit tudásunk alapján megalkotott nyelvi, illetve aspektusmodellek nem tükrözik a nyelv (és benne az aspektuskatégoria) működését, azt, hogy az anyanyelvi beszélők hogyan hozzák létre és hogyan használják a nyelvet és az aspektust mindennapi kommunikációjuk során. Ha pedig ez így van, akkor a nyelvnek mint kutatási tárgynak a racionális elrendezése és az ennek eredményeképpen létrehozott kategóriák (így az aspektus is) nem azt az állapotot mutatják, amely a nyelvhasználat feltétele és alapja. Egy logikai törvények szerint felépített konstruktum, mint amilyen a metanyelvi modell is, nem képes megmagyarázni és modellálni azt, hogy hogyan operál az ember a nyelvvel (és annak olyan szegmenseivel, mint az aspektus) a mindennapi használatban. Ez magyarázza, hogy az etimológus Bańkowski is miért tartja sokkal inkább fikto-, mint faktografikusnak a „hagyományos” grammatikákat (Bańkowski 2000: 20). Bańcerowski azt állítja, hogy „semelyik lingvisztikai [és tegyük hozzá aspektusról szóló] elmélet vagy modell nem lesz képes elérni azt, amit a nyelvhasználók elérnek saját nyelvi intuíciójuk alapján” (Bańcerowski 2010: 33), ez pedig egy újabb érv bármiféle „nagy elmélet” létjogosultsága ellen. Szerinte „a nyelv és a benne rögzült világnézet nagyon összetett és sokszínű képződmény [...] s bár első pillantásra meggyőzőnek tűnik, hogy a beszéd generálásakor [...] gazdaságosabb lenne elsősorban szabályokra támaszkodni, nem pedig kész objektumokat tárolni a memóriában. [...] Ez a vélt „haszon” azonban csak akkor állna fenn, ha a nyelvet egy stabil, egyszer s mindenkorra adott és teljesen racionálisan, azaz szabályszerűen viselkedő létnek tekintjük” (Bańcerowski 2008: 29). A fentiekben azonban már tisztáztuk, hogy a nyelv nem ilyen. Inkább egyfajta „folyamatos tevékenységként” írható le, amely nem rendelkezik rendezett struktúrával, éppen ellenkezőleg: folytonosan változik, számos szabálytalanság és rendellenesség fordul elő benne. Viszonylag könnyen belátható, hogy egy racionális szabályok szerint nem rendezett, X egységet tartalmazó nyelvi korpuszsal csak úgy lehet sikeresen operálni, ha minden elemét külön memorizáljuk, és ezeket szükség esetén előhívjuk az

religious impulses [...] I now think that the very notion of a final theory is faulty” (‘Felejtjük el a mindent átfogó elméleteket [...] azt a kényszert, hogy a természet törvényeit egy elegáns elméletben egyesítsük, tudatalatti vallásos impulzusok táplálják [...] jelenleg úgy gondolom, hogy egy végső elméletnek még a gondolata is téves’; Gleiser 2010: 28–9).

⁹ Ezt igazolja Tabakowska két lengyel példája: **wypić lekarstwa* ‘kiinni az orvosságot’, **dosłodzić herbaty* ‘kicsit megédesíteni a teát’. Bár a mondatok közül egyik sem igazán jó, az első kevésbé helytelen szemben a másodikkal, amelyik teljesen elfogadhatatlan. Az orvosságot ugyanis lehetséges apránként kiinni, a teába tett édesítőszert azonban nem a folyadék egyes részeiben, hanem annak egészében oldódik fel (Tabakowska 2001: 9–10).

¹⁰ Aspektuális vonatkozásban példa lehet erre az úgynevezett *Lavrentyevszkaja letopisz*nek nevezett óorosz nyelvemlék, amely jól illusztrálja, hogy egyes igekötős igék, amelyek a mai oroszban befejezettek, az óoroszban még nem voltak azok, így előfordulhattak folyamatos jelentésben (vö. Pátrovics 2004: 95).

¹¹ Azt viszonylag könnyű belátni, hogy a nyelvben a szabályok nem örök érvényűek (Leech 1983: 21), hogy a nyelvről szóló tudásunkban számos olyan ismeret van, amely nem abszolút módon határozható meg, hanem viszonylagosan (Cseresnyési 2004: 33). Még a nyelvtan legalapvetőbb kategóriái, a szófajok is fokozati, azaz élethen (fuzzy) jellegűek (vö. Cseresnyési 2004: 3–6). Nehezebb elfogadni talán azt a gondolatot, hogy az oly sokáig örök érvényűnek hitt szabályok viszonylagosságának, fokozatos változásának, ha úgy tetszik: evolúciójának a gondolata az elméleti fizikában is felmerült (Frank 2010: 33–7). Úgy tűnik tehát, hogy az újabb kutatások fényében sem a nyelvről, sem pedig a világegyetemről nem mondható el, hogy stabil, örök időkre adott szabályok szerint működő rendszer lenne (Bańcerowski 2008: 29, Powell 2010: 6–7). Talán az egyetlen dolog, amit a nyelv és a világegyetem változatlanul jellemző sajátságának lehet tekinteni, az paradox módon maga a változás. Az elméleti fizikus John Archibald Wheeler szerint „semmi sem abszolút, semmi sem olyan alapvető, hogy ne tudna megfelelő, rendkívüli körülmények között megváltozni – és ez a világegyetem legalapvetőbb törvényeire is igaz” (idézi Davies 2008: 13).

emlékezetből. Bańczerowski ezt az eljárást – amely egyben a szabályok mellőzését is jelenti,¹² és amely a nyelvhasználó számára gazdaságosabb –, *reproduktív stratégiának* nevezi. Úgy vélekedik, hogy „ha a nyelvet hosszabb időtartamban nézzük, amely nélkül a nyelv reálisan nem is létezhet, és ha a nyelvet nem »absztrakt objektumként«, hanem »létezésnek« képzeljük el, akkor a reproduktív mód, annak ellenére, hogy néha rendezetlennek és illogikusnak tűnik, sokkal gazdaságosabb és értelmesebb, mint a generatív stratégia.¹³ Pontosabban fogalmazva, ez az egyetlen lehetséges mód, amely képes felmérni azt a végeláthatatlan, gigantikus terjedelmű és rendkívüli mértékben összetett jelenséget, amelyet a nyelv képvisel a beszélői szubjektum egész élete folyamán fennálló nyelvi létezésében” (Bańczerowski 2008: 31).

Az eddig elmondottakból kiindulva a nyelvhasználat alapegységének a kommunikációs fragmentumot (KF) lehet tekinteni, amely „az emberi memóriában tárolt nyelvi tapasztalatnak az olyan állandó és különböző nagyságú beszédsegmentum, amelyet a nyelvhozó felhasznál a megnyilatkozások létrehozásakor és értelmezésekor” (Bańczerowski 2008: 36, 2010: 35–6). Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy bár a KF-ok a nyelvnek nem produktív, hanem reproduktív elemei, a használatban mindig szükség van alkalmazásra, kiválasztásra, sőt mondatba illesztésre, azaz produkcióra is (Balázs–Takács 2009: 110).

Mindehhez kapcsolódóan érdemes megjegyezni, hogy nemcsak a magyarban, de például az oroszban és a lengyelben is az egyes igekötők (perfektiválási funkciójuk mellett) sajátos sémákat és forgatókönyveket idéznek fel, és a szónál nagyobb előre gyártott elemeket (az úgynevezett diskurzustömböket) is helyzeti értelmezésük, jelentésük kontextusaival együtt tároljuk a memóriánkban (Cseresnyési 2004: 26).¹⁴ Mivel a nyelv alapvető egységeit ezek az előre gyártott és egymással teljesen egyenrangú információs fragmentumok alkotják, el kell vetni a nyelvi rendszer hierarchikus felépítésének gondolatát is, annak ellenére, hogy ez a gondolat igen régtől fogva markánsan jelen van a leíró nyelvészetben.¹⁵ Az adott nyelv aspektushasználatára az van döntő hatással, hogy az adott nyelvközösségben egy helyzet leírására mely szerkezetek számítanak szituációadekvátnak, valamint az, hogy mely KF-ok mely más KF-okkal kompatibilisek. Mindkettő annak függvénye, hogy az adott nyelvközösségben az egyes szerkezetek az adott szituációkhoz (szituációs potenciál), illetve egymáshoz viszonyítva is (fúziós potenciál / kompatibilitás) hogyan konvencionálódtak.¹⁶

Az orosz és a lengyel nyelv esetében az aspektushasználat különbségeinek is az lehet a ma-

¹² Az aspektus vonatkozásában is könnyen ellenőrizhető tény, hogy az átlagos nyelvhasználók beszédtevékenységük során nem gondolnak szabályokra, vagy nincs is róluk tudomásuk. A legtöbb átlagos lengyel beszélő nem ismeri az olyan fogalmak jelentését mint az „aspektus” vagy a „cselekvésmód”. Az anyanyelvi beszélő számára egy-egy szabály implicit, azaz nem tudatos és nem kifejtett (Cseresnyési 2004: 16).

¹³ A generatív stratégia abból indul ki, hogy a közléshez szükséges nyelvi anyag nem áll közvetlenül rendelkezésre, azt előbb létre kell hozni meghatározott mennyiségű szabály alkalmazásával.

¹⁴ A lengyelben például a *wy-* igekötőt tartalmazó *wyleczyć* ’meggyógyít’ ige automatikusan az *orvos* szót: *wyleczył go lekarz* ’meggyógyította az orvos’, míg az *u-* igekötőt tartalmazó *uleczyć* ’meggyógyít’ a *bioenergoterapeuta* vagy a más, nem konvencionális módszerekkel dolgozó, gyógyítót jelentő kifejezéseket hívja elő: *uleczył go bioenergoterapeuta* ’meggyógyította a bioenergoterapeuta’. (További példák I. Pátrovics 2004: 154–5).

¹⁵ A nyelv hierarchikus felépítését tükrözik a fonémákból, morféimákból kiinduló, egyre magasabb szintekre eljutó hagyományos nyelvleírások. Hierarchia az alapja a Lucien Tesnière által kidolgozott és később német nyelvészek (J. Erben, U. Engel) által továbbfejlesztett úgynevezett függőségi grammatikának is. A transzformációs-generatív grammatikák fadiagramjai szintén tipikus vizuális megjelenítési módjai a szintaxison belüli hierarchiáknak.

¹⁶ (1) A lengyelben a befejezett igét tartalmazó KF-ok használatosak többek között:

- a) az olyan már lezárult vagy a jövőben biztosan lezáruló cselekvések és állapotok leírására, amelyeket a nyelvhasználó a maguk totalitásában szemlél;
- b) az egyszeri, pillanatnyi cselekvések/történetek leírására;
- c) az olyan cselekvések leírására, amelyek már elérték vagy a jövőben biztosan elérik majd céljukat, tehát eredménnyel zárultak vagy fognak zárulni (rezultatív jelentés).

(2) Folyamatos igéket tartalmazó KF-ok használatosak azonban többek között:

- a) a jelenre is érvényes, tehát az éppen zajló cselekvések vagy az éppen fennálló állapotok leírására, illetve az olyan múltbeli vagy jövőbeli cselekvések vagy állapotok leírására, amelyeket a nyelvhasználó folyamatukban szemlél;
- b) két múltbeli cselekvés közül a tartósabb kifejezésére, amely a közbejött eseménynek mintegy háttérül szolgál;
- c) két párhuzamosan folyó, tartós cselekvés kifejezésére.

A mai lengyel nyelvű beszélők tudatában tehát az (1) szituációs halmaz esetében a befejezett, míg a (2) szituációs halmaz esetében a folyamatos igéket tartalmazó KF-ok számítanak adekvátnak. Más nézőpontból szemlélve ezek (több más, itt nem említett szituációtipussal együtt) a lengyel befejezett, illetve folyamatos aspektus alapjelenségei.

gyarázata, hogy e nyelvekben bizonyos helyzetekben eltérő a KF-ok szituációs potenciálja, mert ez a két nyelv nyelv története során más-más módon konvencionálizálódott. Ez pedig azt eredményezte, hogy a két nyelv aspektushasználatának számos hasonlósága ellenére léteznek olyan esetek, amikor egy azonos szituáció leírására más típusú fragmentum számít ma szituációadekvátnak az oroszban és más a lengyelben, illetve egyes hasonló felépítésű konkrét szerkezetek az oroszban kompatibilisek egymással (tehát fuzionálhatnak), míg a lengyelben nem.

Ha tehát a „miért van így?” kérdésre akarunk választ adni, akkor annak oka a fenti gondolatmenetből következően alapvetően a konvencionálizációban jelölhető meg. Annak megokolásánál például, hogy miért mutat más szláv nyelveknél nagyobb fokú kötöttséget az orosz igeaspektus kijelentő módban, egy nemrég megjelent művében – az orosz mondatszerkesztés szigorúbb szintagmatikai szabályai mellett – Jászay is a „kialakult úzus” szerepét hangsúlyozza (Krékits–Jászay 2008: 316).

Amennyiben egy nyelvi jelenség okára racionális magyarázatot kívánunk adni (ez a törekvés pl. különösen glottodidaktikai szempontból lehet hasznos és kívánatos), számos esetben (az egyes nyelvek aspektushasználatával összefüggő kérdések kifejezetten ilyennek számítanak) nehézségekbe ütközünk. A magyarázat vagy a „megoldás” megmaradhat a szinkronia szintjén, és felhasználhat (általában fel is használ) nagyon heterogén (szemantikai, pragmatikai stb.) szempontokat,¹⁷ de elmozdulhat akár a diakronia felé is. Ez utóbbi esetben talán nagyobb az esély arra, hogy közelebb juttunk a folyamatok valódi okaihoz, számos újabb probléma merül azonban fel (ilyen lehet pl. a nyelvi adatok hiányos volta vagy az, hogy a régi korok nyelvhasználatára vonatkozó adatokat hajlamosak vagyunk a mai nyelvérzék alapján értelmezni, ez pedig különösen szemantikai kategóriák esetében lehet félrevezető (vö. Reczek 1994: 25).

Valószínűsíthető tehát, hogy az esetek többségében az okokat minden részletre kiterjedően még a legkomolyabb kutatások sem képesek a maguk teljességében feltárni. A „miért van így?” kérdés pedig elméletileg mindig tovább ismételtető, és ez a magyarázatok végtelen láncolatához, egyfajta „végtelenig történő hátráláshoz” vezet.¹⁸ Másrészt nagyon sok „magyarázat” nem is tekinthető a szó szoros értelmében vett magyarázatnak. Az a kijelentés például, hogy „a folyamatjelentés kiterjesztése a csehben, ellentétben az oroszsal és a lengyelrel,¹⁹ magában foglalja a ’megérkezés’ jelentésű *při-* igekötős igéket is” (Krékits–Jászay 2008: 162), csupán egy megállapítás, amely az említett nyelvekben kialakult helyzetre vonatkozik, nem beszél azonban a „miért van így?” kérdéséről. Ami tehát a nyelvi szabályokat vagy magyarázatokat illeti, el kell mondaní, hogy azok másodlagos elméleti konstruktumok, amelyek nem azt a valós állapotot tükrözik, ahogyan a nyelv az anyanyelvű használókban él. További kérdés, hogy egy igen bonyolult, többszintű és különböző (pl. morfológiai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai) szempontokat is felhasználó elméleti konstruktum (mint amilyen pl. néhány aspektushasználatra vonatkozó szabályrendszer) még ha nyelvészeti szempontból mindenképpen hasznos is, vajon glottodidaktikai szempontból mennyire lehet alkalmazható.

Az elmondottakból következően tehát az olyan megállapítások, mint például „a múlt idejű tényközlő cselekvés kifejezésének egzisztenciális változatában az oroszban még véletlenszerű vagy nem kívánatos cselekvés esetén is kötelező a folyamatos ige használata, szemben a nyugati szláv nyelvekkel, amelyekben elvileg mindkét aspektus használható, azonban az eredmény hangsúlyozásakor valószínűbb a befejezett alak” (Krékits–Jászay 2008: 169–70), utólagos és meglehetősen szofisztikált megállapításoknak tűnnek.

Az anyanyelvű beszélők egyéni kommunikatív kompetenciájuk birtokában, anyanyelvi intuí-

¹⁷ Az aspektus és a (morrisi értelemben vett) szemiotika kapcsolódási pontjairól l. Pátrovics 2008: 147–61.

¹⁸ Ha a (nyelvi) valóság teljes körű leírásával próbálkozunk, akkor szembe kell néznünk azzal az elkerülhetetlen problémával, hogy miként lehet véget vetni a magyarázatok láncolatának. Köztudott, hogy ahhoz, hogy valamit megmagyarázzunk, valamiből ki kell indulnunk. A magyarázatok végtelen láncolatának kialakulása csak akkor kerülhető el, ha egy bizonyos ponton valamit adottnak fogadunk el. A (nyelvi) jelenségek kutatása során számos esetben kell azzal szembesülnünk, hogy a végső okok nem ismerhetők meg, a végső magyarázatok nem alkothatók meg. Máig (és talán örök időkhig) érvényes tehát Du Bois Reymond-nak az emberi megismerés korlátairól szóló mondása: „ignoramus et ignorabimus” azaz: ’nem tudjuk és soha nem is fogjuk megtudni’.

¹⁹ A folyamatjelentés kiterjesztése a ’megérkezés’ jelentésű *przy-* igekötős igékre – úgy tűnik – bizonyos mértékig a lengyelre is lehetséges, hiszen például a *przychodzić* ige előfordulhat ilyen jelentésben: *Patrz, on właśnie przychodzi!* (’Nézd, éppen jön’). Más esetekben ’érkezik, közeledik, jön’ értelemben valóban gyakori a *nad-* igekötő: *Widzisz, jakie czarne chmury, chyba nadchodzi burza* (’Látod milyen sötétek a felhők, valószínűleg vihar közeledik’).

ciójukra²⁰ („nyelvérzőkükre”) hagyatkozva a szituációadekvát és az adott nyelvközösség szokásával megegyező, tehát „helyes”²¹ aspektusformát tartalmazó KF-okat használják az ilyesfajta szituációk leírására, anélkül, hogy tudatában lennének annak, hogy mi az értelme a „tényközlő cselekvés egzisztenciális változata” kifejezésnek vagy akár a „folyamatosság” vs. „befejezettség” jelentésének. A beszélőkben a szabályok nem tudatosult formában, hanem implicit módon léteznek, ők tehát nem absztrakt szabályokat alkalmazva, egyfajta elméleti síkról jutnak el a konkrét realizáció gyakorlati síkjáig,²² hanem a memóriájukban tárolt konkrét KF-okból indulnak ki: konvencionalizálódott és interiorizálódott szituációs potenciál, valamint kompatibilitási sémák alapján választják ki és léptetik fűzióra egymással a megfelelő KF-okat.

További érdekes kérdés, hogy miként megy/mehet végbe a megfelelő aspektusú KF-ok kiválasztása és realizációja, ha a beszédprodukciónak folyamatát vizsgáljuk, a konceptustól a hangzó beszédig. Huszár Ágnes Jescheniak (2002: 17) nyomán rámutat, hogy ugyan az egyes beszédproduktív (és beszédértési) modellek egymástól lényegesen különböznek, mégis a kognitív paradigmának nagyon fontos előfeltevése, hogy a beszédprodukción (és a beszédértés) több szakaszból álló folyamat (Huszár 2005: 51).

Bár az emberi agyat érintő kutatásokkal kapcsolatban még számos fontos kérdés tisztázásra vár, a beszéd képességének neurológiai megalapozásával kapcsolatban léteznek olyan tények, amelyek ma már „a tudományos konszenzus részét képezik” (Huszár i. m. 71). Elfogadott tény például, hogy a beszédprodukción és a beszédértésben háromféle memória: a munkamemória (*working memory*), az epizodikus memória (*episodic memory*) és a hosszú távú vagy állandó memória (*long-term memory*) játszik szerepet (Givón 1995: 433–45). Azt, hogy a thalamusnak fontos feladata van a rövid távú memória működésében, valamint a beszéd motorikus kivitelezésében, viszonylag régóta tudjuk, arra azonban csak Johnson és Ojemann újabb kutatásai derítettek fényt, hogy valószínűleg szerepe lehet a lexikális hozzáférésben is (Johnson–Ojemann 2000). Az is kiderült, hogy alapítalan az a feltevés, amely szerint a bal agyfélteke domináns szerepet játszik a beszédprodukción (Donald 2001: 66–83), ehelyett más agyi területek működtetik az úgynevezett mentális lexikont (Pléh 2003: 152–3).

Agykárosodott személyeken folytatott vizsgálatok eredményein alapul az a feltevés, amely szerint más-más neurológiai rendszerek felelősek az agyban a cselekvést és a tárgyakat jelentő szavak előhívásáért (Fromkin 1999). Újabb vizsgálatok alapján pedig az is feltehető, hogy a topográfiaiilag eltérő elhelyezkedés nem grammatikai kategóriák szerint (ige vs. névszó), hanem szemantikailag irányított (Pulvermüller 2002: 61). Pozitron kamerával készített felvételek igazolják, hogy a főnevek agyi reprezentációi szemantikai mezőnként csoportosulnak (Huszár 2005: 72). Az úgynevezett konceptuális lexikont úgy célszerű elképzelni, mint olyan csomópontok hálózatát, amelyek egymással asszociatív módon állnak kapcsolatban. Lemm és Banaji kutatásai arra mutattak rá, hogy a konnekciós lexikonként működő mentális lexikonban egy-egy csomópont aktiválása sok más csomópontot is „felébreszt”, akár olyan látszólag távoli asszociációs elemek is képesek egymást aktiválni mint a *férfevek* és a *durva* melléknév (Lemm–Banaji 2003: 235–54). Huszár a beszédprodukciónak menetét a következő módon képzeli el: „Amikor mondani szándékozunk valamit, először a konceptuális lexikonban jönnek létre kapcsolatok. Ezek a kapcsolatok még nem (konkrét) nyelvi jellegűek, de szerveződésük már felmutat nyelvi jegyeket. A konceptus szintjén megvalósuló beszédészandék tartalmazza:

1. amiről mondani szándékozunk valamit,
2. amit mondani kívánunk róla,
3. a tárgyra vonatkozólag egy-több, határozott-határozatlan oppozíciót,
4. a cselekvés, történés idejére, módjára vonatkozó információkat.

²⁰ Cseresyési arra hívja fel a figyelmet, hogy az „anyanyelvi intuición” nem szerencsés kifejezés, mert, mint mondja: „a nyelvi szabályok *elemzéssel* ragadhatók meg, bár nem mindenki képes azonnal kifejezni őket” (Cseresyési 2004: 16). A nyelvi szabályokról és szabályszerűségekről állítja egyébként Bańcerowski (2008: 31–2), hogy: „[a nyelvtanulój] szemében fokozatosan veszítenek alkalmazási erejükből, nehézkessé és relatívvá válnak, szétfolynak, beleszór a nyelvi jelenségek óriási tengerébe”, amely (pl. a lengyel) aspektushasználatra vonatkozó szabályokra fokozottan igaz.

²¹ Gombocz szerint: „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll” (Gombocz 1931: 11). „A beszélők számára valami pontosan olyan mértékben »helyes«, mint amilyen mértékben előfordul” – írja Cseresyési (Cseresyési 2004: 10).

²² Az újabb kutatások lehetővé teszik az agy elektromos aktivitásának feltérképezését (BEAM – *brain electrical activity mapping [system]*) és vele a mentális tevékenység alapfunkciójának tekintett „gondolat” sebességének a mérését, amely egy egészséges embernél 0,32 sec (amely 320 ezredmásodperc). Ennyi idő aligha elegendő többszintű, bonyolult szabályok felidézésére, végiggondolására, értelmezésére és alkalmazására (www.discoveriesinmedicine.com/.../Electroencephalogram-EEG.html).

A konceptus szintjén tehát egy mennyiségi elemekkel bővített, időben, módban konkretizált topik-komment séma rajzolódik ki” (Huszár 2005: 75). Ugyanő fontosnak tartja elmondani, hogy a beszéd-produkcióban célszerűnek tűnik megkülönböztetni egymástól az absztrakt szemantikai-szintaktikai egységet, az úgynevezett lemmát és a fonetikai tervet, az úgynevezett lexémát. A beszédértés-kutatásban a fenti distinkció már relatíve régtől elfogadott (Gósy 1999: 83–8). A két rész viszonylagos önállóságára mutatnak a kísérletek is (Jescheniak 2002), bár az úgynevezett konnektionista alapú aktivációterjedés képviselői (Caramazza, Miozzo) az általuk kidolgozott úgynevezett „független hálózati modell” alapján vitatják a lemma és a lexéma megkülönböztetésének szükségességét. Ők egy lexikai csomópontot tételeznek fel, és ezt mind fonetikailag, mind szintaktikailag, mind pedig szemantikailag vezéreltnek képzelik el (Caramazza–Miozzo 1998).

Az egyes nyelvek természetesen eltérhetnek abban, hogy rendelkeznek-e külön lemmával bizonyos fogalmakra. Az, hogy egy adott nyelvben egy lemma hiányzik, még nem jelenti azt, hogy az adott nyelv a konceptus szintjén nem rendelkezik az adott fogalommal, csak azt, hogy a konceptusszint és a lexikon között nincs teljes megfelelés. Levelt felhívja rá a figyelmet, hogy amikor a konceptusszint és a lexikon elemei közti nem teljes megfelelésre gondolunk, akkor az úgy értendő, hogy amikor valakire vagy valamire referálunk, akkor több lexikai elem között is választunk (pl. *Bodri, a kiskutyám, eb, haszontalan jószág, négy lábú* stb.). Az, hogy mikor melyiket használjuk tulajdonképpen szubjektív, az általunk választott nézőponttól függ (Levelt 2003). Levelt a nézőpont-választást eredetileg a tárgyak térbeli elrendezésére vonatkozóan használja, de Huszár (2005: 76) megállapítja, hogy ez a fogalom könnyedén kiterjeszthető az eredetitől különböző területekre (így véleményünk szerint az igeaspektusra) is.

A lemma Kempen és Huijbers definíciója szerint egy „absztrakt, szintaktikailag meghatározott prefonológiai állapotban lévő lexikai egység” (Kempen–Huijbers 1983: 208). Caramazza úgy fogalmaz, hogy „a lemmacsomópontok modalitásfüggetlen egységek, amelyek szintaktikai csomópontok egy halmazához kapcsolódnak: ez utóbbiak olyan tulajdonságokat határoznak meg, mint a nyelvtani osztály, a nyelvtani nem vagy a segédige típusa” (Caramazza 1999: 253). A levelti modellben lemmaszinten tárolódik az ige módjára, segédigéjére, vonzatára vonatkozó információ (Levelt 1989). Figyelembe véve azt, hogy a lemma úgy tekintendő, mint egy konkrét nyelvhez tartozó absztrakt elem, és hogy újabban már kísérletileg bizonyított evidencia az is, hogy a nyelvtani nemre vonatkozó tudáselem is ezen a szinten tárolódik (Huszár 2001), alapos okunk van azt feltételezni, hogy talán az ige aspektusára vonatkozó információ is lemmaszinten jelenik meg.

Az eddig elmondottak alapján kijelenthető, hogy – amint már fentebb is utaltunk rá – a nyelvről (és az aspektusról) szóló eddigi elméleti modellek nem tükrözik megfelelően azt, ahogyan a nyelv bennünk tárolódik, vagy ahogyan annak elemeit használjuk. Cseresnyési azonban Hjelmslev és Chomsky nyomán hangsúlyozza, hogy „reális megfontolás indokolja azt, hogy a szerkezeti nyelvészet a nyelvet [...] formális rendszerként törekszik megadni” (Cseresnyési 2004: 8), és Bańcerowski is beszél arról, hogy bizonyos esetekben szükség van ilyen megközelítésre.²³ Szó sincs tehát arról, hogy a nyelvet vagy annak részrendszereit logikai elvek alapján felépített struktúrájának tekintő elméleteket egytől egyig a „racionalizmus szellemi kényszerzubbonyában” vergődő nyelvtudósok túlbonyolított, esetenként zavaros elképzeléseinek bélyegezzük. Igaz, akadnak az egyes nyelv- és aspektuselméletek között olyanok, amelyek leginkább a kiagyaloik szórakoztatására megalkotott öncélú, intellektuális játékok kategóriájába tartoznak. Nagyobb számban vannak azonban a használható elméletek, amelyek minden hiányosságuk ellenére segítenek az emberi elme számára (egyfajta racionális) rendet teremteni a nyelvi valóság néha meglehetősen kuszában tűnő dzsungelében, különálló kategóriákra tagolva a nyelv egységes kontinuumát, szabályokba fogva az egyes részrendszereken (így az aspektuskategórián belül) az elemeket kormányzó erőket.

A nyelvtudást általánosan elfogadott módon úgy definiálhatjuk, mint a beszélőtől elvárt nyelvi repertoár és nyelvi viselkedés szabályainak az ismeretét a különféle situációkban és használati színtereken Mivel az aspektus a nyelv része, nyilvánvaló, hogy mindaz, amit a nyelvtudásról mondunk, igaz lesz az aspektusról, a helyes aspektushasználatról szóló tudásra is. Könnyen belátható, hogy azok, akik felnőttként, formális tanulóssal próbálnak elsajátítani egy (szláv) nyelvet (pl. a lengyelt),

²³ Bańcerowski konkrétan a nyelvtanulást és a nyelvtanulást említi, de hozzáfűzi, hogy ezeken kívül léteznek még más alkalmazási területek is, ahol az említett megközelítés fölöttébb hasznos lehet (Bańcerowski 2008: 28).

soha nem juthatnak el a nyelv (illetve az aspektushasználat) olyan fokára, mint az anyanyelvűek.²⁴ Ennek két fő oka, hogy: a) „nem járják végig mindazokat a nyelvhasználati helyzeteket, amelyek az egynyelvű anyanyelvi közegben való szocializáció során természetesen adódnak”; b) „mennyiségi-
leg sem vethető össze a nyelv különféle beszédhelyzetekben való gyakorlásának (angol: *exposure*) időtartama az első és a második nyelv esetében” (vö. Cseresyés 2004: 153, 155). Mindehhez hozzávehetjük még azt, hogy egyes vélemények szerint az anyanyelv és a később tanult második nyelv elemei a beszélő agykérgében nem is ugyanazon a helyen tárolódnak (Kim et al. 1997).

Ha tehát az anyanyelvűekkel azonos szintű aspektushasználat elérése nem is lehetséges, törekedni kell legalább a *megközelítőleg* helyes aspektushasználat kialakítására. Ehhez az út azonban csak a nyelvi anyag racionális szempontú elrendezésén, kategorizálásán, a nyelvben működő szabályszerűségek feltárásán és ezeknek a szabályoknak a megfogalmazásán, valamint későbbi interio-
rizálásán keresztül vezet. Ennek alapjául szolgálhat az aspektus feltérképezésének,²⁵ pontosabban szólva az adott nyelvre jellemző aspektuális²⁶ „tájkép”²⁷ felrajzolásának a gondolata, ez viszont reális lehetőség, és jó esetben visszahat/visszahathat a nyelvtanításra is. Ilyen „térképeknek” vagy inkább „tájképeknek” tekinthetők az aspektussal mint morfológiai kategóriával rendelkező nyelvek különféle aspektusszótárai. Persze, ahogyan a valóságos térképek/tájképek is többféle lehetnek (az eltérő igényeknek megfelelően), úgy talán aspektusszótárból is többféle létezhet.²⁸

A szláv aspektus „kemény dió”, nem véletlenül írta Papp Ferenc az orosz igeaspektus kapcsán: „Alig van nem magyar anyanyelvű, aki az alanyi-tárgyas ragozást tudja: ugyanennyi, vagy még ennél is kevesebb a nem orosz anyanyelvű, aki a szemléletet tudja” (Papp 1979: 229). Ha a nyelvről, illetve az aspektusról beszélünk, több párhuzamosan létező, eltérő megközelítési módról és ebből következően eltérő kutatási stratégiáról van szó, a stratégia azonban befolyásolja magát a kutatási eredményt is. A nyelv vagy annak része, az aspektus pedig ebben az esetben úgy viselkedik, mint egy anamorf technikával készült kép, olyannak mutatja magát, amilyen perspektívából a szemlélő nézi.

SZAKIRODALOM

- Agrell, Sigurd 1908. *Aspektänderung und Aspektbildung beim polnischen Zeitworte*. Lund.
Balázs Géza – Takács Szilvia 2009. *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Pauz-Westermann – Inter – PRAE. HU, Celldömölk–Budapest.
Bańcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
Bańcerowski Janusz 2009. A nyelvészeti strukturalizmus és kognitívizmus tézisei és alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 133: 253–63.
Bańcerowski, Janusz 2010. Nyelv, nyelvhasználat és a világ nyelvi képe. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Világgép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 31–40.

²⁴ Az elmondottakat ki kell egészíteni azzal, hogy egy adott idegen nyelvet felső fokon ismerő vagy azon például filológiai tanulmányokat folytató személy bizonyos szempontból sokszor többet tud az adott nyelvről, mint a nyelv egy átlagos anyanyelvű beszélője, miközben például a beszédkészsége elmarad az anyanyelvű beszélőjétől. Az a paradox helyzet áll tehát elő, hogy a nem anyanyelvű személy nyelvi tudása bizonyos értelemben egyszerre nagyobb és kisebb, mint egy átlagos anyanyelvű személyé.

²⁵ „Z teoretycznego punktu widzenia wydaje się [...] celowym skartografowanie aspektu” (”Elméleti szempontból célszerűnek tűnik [...] az aspektus feltérképezése”; Pátrovics 2001: 57; 2006: 326).

²⁶ Aspektuális vagy még inkább *aspektotemporális*, tehát az adott nyelv idő- és aspektusrendszerét bemutató, leíró. A legtöbb nyelvben ugyanis az aspektus és az idő kategóriája elválaszthatatlanok egymástól (l. pl. Ehrich és Vater komplexitáshipotézisét, amely szerint az, amit a németben és a dánban perfektnak hívunk, valójában egy aspektuális és egy temporális komponenset ötvöző alapjelletéssel bíró forma (tehát egy aspektotempus), amelyet aztán az adott ige cselekvésmódja tesz specifikussá (Ehrich–Vater 1989: 103–32). Az valóban vita tárgyát képezheti, hogy az aspektualitás vagy a temporalitás-e az univerzálisabb kategória – számos nyelvész szerint az előbbi (vö. Pete 2007: 351). Jegyezzük azonban meg, hogy az aspektuális szituációk mindig időben lezártnak vagy lezáratlanok, és mindig időben bontakoztak vagy bontakoznak ki (esetleg fognak majd kibontakozni). (Az idő nyelvi képeről és kategóriájáról l. Pátrovics 2010: 223–33). Az aspektuális és időtartalmak ezenkívül mindig adott szituációkban jelentkeznek, tehát a szituacionalitással (vö. Czarniecki 1998) jellemezhetők.

²⁷ A *landscape* ’tájkép’ szót (mint a lehetőségek absztrakt és sokdimenziós rendszerét) Leonard Susskind használta először kozmológiai értelemben (vö. Susskind 2005), magam ezt a szót egy nyelv aspektus- és/vagy időszerkezetének leírása értelemben használom.

²⁸ A hivatkozott projekt *WAAR – Wörterbuch der Aspekte und Aktionalitäten des Russischen* címen futott 1995-től Eva Born-Rauchenecker (Hamburg), majd pedig 2001-től Julia Mende MA (Drezda) irányítása alatt egészen 2006-ig. Részletesebb információt találunk a projektről német nyelven az alábbi honlapon: <http://www.sign-lang.uni-hamburg.de/fb07/slavsem/forschung/waar/WAAR.html>. Ugyanitt a készülő szótár egy szócikkének mintáját is közzélik.

- Bañkowski, Andrzej 2000. *Etymologiczny Słownik Języka Polskiego*. Wstęp autorski. A-K. t. I. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Bokor József 1994. Az ige. In: Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó, Budapest, 202–4.
- Bondarko, A. V. 1983. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. „Наука”, Ленинград, 76–115.
- Breu, W. 1984. Grammatische Aspektkategorie und verbale Einheit. *Aspekte der Slavistik. Slawistische Beiträge* 180. München.
- Caramazza, Alfonso 1999. Hány feldolgozási szint van a lexikai hozzáférésben? In: Bánréti Zoltán (szerk.): *Nyelvi struktúrák és az agy. Neurolingvisztikai tanulmányok*. Corvina Kiadó, Budapest, 249–86.
- Caramazza, Alfonso – Miozzo, M. 1998. More is not always better: a response to Roelofs, Meyer, and Levelt. *Cognition* 69: 231–41.
- Cockiewicz, Waclaw 1992. *Aspekt na tle systemu słowotwórczego polskiego czasownika i jego funkcyjne odpowiedniki w języku niemieckim*. Rozprawy habilitacyjne nr 231. Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Czarnecki, Tomasz 1998. *Aspektualität im Polnischen und Deutschen. Bedeutungen und Formen in einer konfrontativen Übersicht*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Czarnecki, Tomasz 2000. Zur Verwendung des Terminus „Aspektualität” in der sprachwissenschaftlichen Forschung. In: Kałny, Andrzej (ed.): *Aspektualität in germanischen und slawischen Sprachen*. Wydawnictwo UAM, Poznań, 9–20.
- Davies, Paul 2008. *A megbundázott világegyetem*. Akkord Kiadó, Budapest.
- Declès, Jean Pierre – Guentchéva, Zlatka. 2006. Référentiels aspecto-temporels dans les textes. In: *Studia Kognitywne 7. Semantika kategorii aspektu i czasu*. PAN – Instytut Slawistyki, Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, 11–38.
- Donald, Merlin 2001. *Az emberi gondolkodás története*. Osiris Kiadó, Budapest
- Egg, Marcus 1994. Aktionsart und Kompositionalität. *Studia Grammatica* XXXVII. Akademie Verlag, Berlin.
- Ehrich, Veronika – Vater, Heinz 1989. Das Perfekt im Dänischen und im Deutschen. In: Abraham, Werner – Janssen, Theo (eds.): *Tempus – Aspekt – Modus. Die lexikalischen und grammatischen Formen in den germanischen Sprachen*. Niemeyer, Tübingen, 103–32.
- Frączek, Agnieszka 2000. Zur Darstellung von Aktionsarten in den polnisch-deutschen Wörterbüchern des XIX. Jahrhunderts. In: Kałny, Andrzej (eds.): *Aspektualität in germanischen und slawischen Sprachen*. Wydawnictwo UAM, Poznań, 205–25.
- Frank, Adam. 2010. Who wrote the Book of Physics? *Discover* 2010, april, 33–37.
- Fromkin, Victoria A. 1999. Gondolatok az agy, az elme és a nyelv közti kapcsolatokról. In: Bánréti Zoltán (szerk.): *Nyelvi struktúrák és az agy. Neurolingvisztikai tanulmányok*. Corvina Kiadó, Budapest, 59–90.
- Givón, T. 1995. *Functionalism and Grammar*. J. Benjamins P. C., Amsterdam–Philadelphia.
- Gleiser, Marcelo 2010. Perfectly imperfect. *New Scientist* 2010, may 8, 28–9.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Guławska, Małgorzata 2000. Aspektualität im Polnischen und Deutschen. Eine praktische Untersuchung am Beispiel der Übersetzungen beider Richtungen. *Slavistische Beiträge* 393. Verlag Otto Sagner, München.
- Harweg, Roland 1976. Aspekte als Zeitstufen und Zeitstufen als Aspekte. *Linguistics* 181: 5–28.
- Hawking, Stephen 2003. *Az idő rövid története*. Akkord Kiadó, Budapest.
- Huszár Ágnes 2001. A nyelvtani nem a mentális lexikonban. *Modern Nyelvtanítás* VII/4: 31–8.
- Huszár Ágnes 2005. *A gondolatól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbottások tükrében*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Jászay László 1995. На грани словообразования и словоизменения (в связи с категорией вида). *Slavica* XXVII, Debrecen, 27–38.
- Jászay László 1998. К дискуссии видовой оппозиции. Привативность или эквиолентность? *Slavica* XXVII, Debrecen, 27–38.
- Jászay László 2003. Видовая пара и проблема лексического тождества ее членов. Русское слово в мировой культуре. *Русский текст и русский дискурс сегодня*, X Конгресс МА-ПРЯЛ. Санкт-Петербург: Политехника Изд-во, 340–6.
- Jászay László 2005. *Видовые корреляции русского языка в системе грамматических оппозиций*. ELTE, BTK, Szlav és Balti Filológiai Intézet, Budapest.
- Jászay László – Tóth László 1987. *Az orosz igeaspektusról – magyar szemmel*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Jescheniak, J. D. 2002. *Sprachproduktion. Der Zugriff auf das lexikale Gedächtnis beim Sprechen*. Hogrefe, Göttingen–Bern–Toronto–Seattle
- Johnson, M. D. – Ojemann, A. 2000. The Role of the Human Thalamus in Language and Memory. Evidence from Electrophysiological Studies. *Brain and Cognition* 42: 218–30.
- Kabakchiev, K. 2000. *Aspect in English. A 'Common Sense' View of the Interplay between Verbal and Nominal Referents*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

- Kątny, Andrzej 1989. Zu ausgewählten Aktionsarten im Polnischen und deren Wiedergabemöglichkeiten im Deutschen erste Vorüberlegungen. In: Kątny, A. (ed.): *Theorie und Praxis der deutsch-polnischen Konfrontation und Translation*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów, 121–36.
- Kempen, G. – Huijbers, P. 1983. The lexicalization process in sentence production and naming: Indirect election of words. *Cognition* 14: 185–209.
- Kiefer Ferenc 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 799–886.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akciominőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kozłowska-Raś, R. 1980. Kategoria czasu, aspektu i rodzaju czynności w systemie konjugacyjnym języka szwedzkiego i polskiego. Zestawienie kontrastywne. In: *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Studia Scandinavica* 3. Gdańsk, 35–46.
- Krékits József – Jászay László 2008. *Szláv igeaspektus különös tekintettel az orosz nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Krékits József 2010. Diskutable Aspektfragen. *Studia Slavica* 2: 347–57.
- Lebiedź, Swietlana 1993. О некоторых спорных вопросах славянской аспектологии. In: *Badania nad czasownikiem w językach słowiańskich*. Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 97–102.
- Leech, Geoffrey 1983. *Principles of Pragmatics*. Longman, London.
- Lemm, K. – Banaji, M. R. 2003. A nőekkel és férfiakkal kapcsolatos tudattalan attitűdök és hiedelmek. In: Banaji, M. R.: *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. Osiris Kiadó, Budapest, 235–54.
- Levelt, Willem J. M. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation*. MA, MIT Press, Cambridge.
- Levelt, Willem J. M. 2003. Nézőpontválasztás és ellipszis a téri leírásokban. In: Pléh Csaba – Király Ildikó – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály (szerk.) *A téri megismerés és a nyelv*. Gondolat, Budapest, 129–58.
- Lindstedt, J. 1985. On the Semantics of Tense and Aspect in Bulgarian. *Slavica Helsingiensia* 4. Helsinki.
- Nübler, Norbert 1996. Probleme der vergleichenden slavischen Aspektforschung. In: Eismann, W. – Trost, K. (eds.): *Anzeiger für slavische Philologie*. Bd. XXIV. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Graz/Austria, 129–41.
- Papp Ferenc 1979. *Könyv az orosz nyelvről*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pátrovics Péter 2000. Aspekt – Kasus – Referentialität – Temporalität. Ihre Relation im Deutschen und in den slawischen Sprachen. In: Kątny, A. (eds.): *Aspektualität in germanischen und slawischen Sprachen*. Wyd. UAM, Poznań, 69–86.
- Pátrovics Péter 2001. Aspekt czasownika polskiego w świetle glottodydaktyki. In: Gadányi Károly (ed.): *Studia Slavica Savariensis* 1–2. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szláv Tanszéksoport, Szombathely, 57–64.
- Pátrovics Péter 2004. *Az aspektus története és tipológiája*. Akadémiai Kiadó, Philosophiae Doctores 29. Budapest.
- Pátrovics Péter 2006. Wokół aspektu polskiego czasownika. Uzus i norma. In: Rohozińska, Ewa et al. (eds.): *Na chwałę i pożytek nasz wzajemny*. Złoty jubileusz Polonicum. Wyd. UW, Warszawa, 325–33.
- Pete István 2007. Pátrovics, Peter: Az aspektus története és tipológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. *Philosophiae Doctores* 29. (Recenzió.) *Magyar Nyelvőr* 131: 348–65.
- Pete István 2009. Аспектуальность и трехступенчатость. *Studia Slavica Hung.* 54/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 29–46.
- Pinker, Steven 2006. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Typotex Kiadó, Budapest. Pléh Csaba. 2003. *A természet és a lélek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Plungjan, V. A. 1997. Вид и типология глагольных систем. In: M. Ju. Csertkova (ed.): *Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова*. т. 1 Москва, 173–90.
- Powell, Corey S. 2010. Fads in science move at a very different pace from fads in popular culture. *Discover*, 2010 april, 6–7.
- Pulvermüller, F. 2002. *The Neuroscience of Language. On Brain Circuits of Words and Serial Order*. CUP, Cambridge
- Reczek, József 1994. Aspekt In: Urbańczyk, Stanisław (ed.): *Encyklopedia języka polskiego*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków, 24–5.
- Stambolieva, Maria 2008. *Building Up Aspect. A study of aspect and related categories in Bulgarian, with parallels in English and French*. Contemporary studies in descriptive linguistics vol. 6, Peter Lang AG, International Academic Publishers, Bern.
- Susskind, Leonard 2005. *The Cosmic Landscape: String Theory and the Illusion of Intelligent Design*. Little, Brown, New York.
- Tabakowska, Elżbieta. 2001. *Kognitywizm: Obrazki z polskiej sceny*. Glossos 1. <http://www.seelcr.org/glossos/issues/1/>.

Pátrovics Péter

egyetemi adjunktus

ELTE BTK

Szláv és Balti Filológiai Intézet

SUMMARY

*Pátrovics, Péter***Is a “comprehensive aspect theory” possible?**

This paper deals with the question of the possibility of an all-embracing aspect theory. Refuting prevailing views on human language and its category of the aspect as a stable and rational system based on strict and absolute rules, the paper presents arguments in favour of the existence of communication fragments being the fundamental units of language (and aspectual) usage.

Keywords: verbal aspect, aspect theories, aspectual usage